

УДК 130.123.1+141.32

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.25.5>

ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ В БУДЕННОМУ, ГРАНИЧНОМУ Й МЕТАГРАНИЧНОМУ ВИМІРАХ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Віталій Малімон

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра публічного управління та адміністрування
вул. Короля Данила, 15, 76018, Івано-Франківськ, Україна*

У статті на основі метаантропологічної методології розглядаються особливості розгортання самотності на буденному, граничному та метаграничному вимірах людського буття. Самотність визначається як соціально-психологічне й філософське явище, емоційний стан людини, пов'язаний із відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків із людьми та зі страхом їх втрати в результаті вимушеної або наявної психологічної причини соціальної ізоляції.

Установлено, що екзистенціальний підхід розглядає самотність як універсальну характеристику людського буття. За точку відліку береться той факт, що люди із самого початку самотні. Самотність – неминуче явище. Людина вільна в тому сенсі, що вона сама «проекує», створює себе, не обмежуючись нічим, крім власної суб'єктивності, сутність якої – у повній незалежності від чогось.

Буденне буття пов'язане з відтворенням родового та цивілізаційного буття людини. Граничне буття або буття-на-межі може бути визначене як вихід за межі буденності з її гармонією в дисгармонійні стани, де відбувається розуміння себе як чогось неповторного та самотнього щодо світу. У цьому екзистенціальному вимірі людського буття внутрішня самотність перестає бути «річчю-в-собі» і стає фундаментальною ознакою існування людини.

Метаграничне буття є подоланням замкненого характеру людського буття, яке виражається в самодостатності владно-вольових актів та об'єктивації як творенні продуктів культури. На цьому рівні буття особливого значення набуває позитивний вияв самотності – усамітнення.

Усамітнення постає як процес добровільного й тимчасового уникнення соціальних контактів з метою активної внутрішньої діяльності, спрямованої на самопізнання та духовний розвиток. Усамітнення є своєрідною формою захисту внутрішнього світу людини й духовного самозбереження. Усамітнення дає змогу гармонізувати свій внутрішній стан та уникнути проблеми вибору особистісної ідентичності в глобалізованому світі, не нести відповідальності за прийняття чи неприйняття відповідного рішення.

Ключові слова: самотність, буденне буття, граничне буття, метаграничне буття, усамітнення, творчість.

Проблема самотності є актуальною для будь-якої епохи. Самотність – це стан, який викликає комплексне й гостре переживання, що виражає особливі форми самопізнання, ставлення до себе і світу. Самотні люди відчувають себе покинутими, непотрібними, загубленими, переживають серйозні страждання, що часто призводить до руйнації їхніх ролей у соціумі.

Сучасні філософські дослідження проблеми самотності як однієї з найважливіших властивостей життєвого світу особистості необхідні для аналізу багатьох філософських проблем, що стосуються різних проявів людського буття.

Самотність як феномен постає в працях А. Гагаріна, Л. Левченко, С. Копилової, Н. Оконської, О. Пальчевської, Н. Хамітова, М. Шелера, В. Шинкарука.

Метаантропологія як окрема галузь знання вперше з'являється в М. Шелера в його пізніх роботах [1]. М. Шелер бачить витоки метаантропології в усвідомленні можливості

трансцендування людини за межі життя, в ту галузь, у якій людина з'єднується з трансцендентним, божественним.

Метаантропологічна методологія розвинута в роботах таких дослідників, як Н. Хамітов («Філософія людини: Від метафізики до метаантропології») [2], Н. Оконська («Основи метаантропології. Людина і світ») [3].

Н. Хамітов розвиває оригінальний інтегруючий підхід, розуміючи під метаантропологією вчення, що виходить за межі філософської антропології як вчення про людину в її повсякденному бутті. На думку Н. Хамітова, метаантропологія – це вчення, яке «в суворому сенсі інтегрує в собі підходи філософської антропології, екзистенціалізму й персоналізму. Це означає, що метаантропологія складається з філософії буденного, граничного і метаграничного буття людини» [4, с. 157–158].

На думку Н. Оконської, метаантропологія є синтетичною формою пізнання: «Це наука, яка народжується на стику (в точці дотику) природознавства ХХ – ХХІ ст., філософської антропології й наукової соціальної філософії ХХ – ХХІ ст.» [3, с. 3]. Дослідження Н. Оконської розвивають проект філософської антропології М. Шелера як інтегральної дисципліни, яка прагне пізнати людину «в усій повноті її буття».

Відповідно до методології, розробленої Н. Хамітовим, що детально розглянута в роботі «Філософія людини: від метафізики до метаантропології» [2], буденне життя людини є станом відносної гармонії, граничне буття виводить людину із цієї гармонії, заперечуючи гармонію буденності, але метаграничне буття відновлює гармонію на новому рівні, формуючи вільну особистість. Буденне, граничне й метаграничне буття формують буденний, особистісний і філософський світогляд людини.

Огляд філософських праць переконує, що проблема людської самотності є багатогранною та багатоаспектною, до неї постійно звертаються як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, що свідчить про її актуальність.

Головною метою статті є розгляд самотності як складного феномена, що розгортається на буденному, граничному та метаграничному рівнях.

Сучасну людину глибоко хвилюють проблеми, які стосуються її індивідуальності, унікальності, вона відчайдушно шукає свою винятковість і боїться її втратити. Ці пошуки детерміновані в бажаннях індивіда. І якщо людині це вдається, якщо вона створює ядро або центр своєї винятковості на протиположності «іншим», то вона усвідомлює, що зіштовхнулася з абсолютною самотністю. І тоді індивід намагається досягти якогось контакту через людську прихильність або любов, через свої вчинки, роботу, розваги. Крім того, парадокс полягає й у тому, що люди намагаються бути самими собою, борються за унікальність власної сутності, проти буття, що змінюється, проти тотальної розірваності буття, і якщо це якоюсь мірою вдається, то вони відчують себе самотніми [5, с. 18].

Самотність, як уважає А. Гагарін, – це «екзистенціал, що концентрує смисложиттєву проблематику в єдиному топосі – «точці Я», яка оточена особистісними межами». Вона утримує як умову свого прояву дистанціювання особистості – вільне (усамітнення) або невільне (ізоляція), закріплення і ствердження особистості [6].

Відповідно до постулатів методології метаантропології, самотність доцільно розглядати на буденному, граничному та метаграничному рівнях.

Буденне буття людини – важливе поняття метаантропології, що «окреслює вимір людського буття, у межах якого відтворюється родове та цивілізаційне буття людини» [4, с. 27]. Буденне буття людини є результатом дії волі до самозбереження й волі до продовження роду, тому в його просторі відбувається актуалізація душевного, а не духовного вимірів людського буття.

Буденне буття пов'язане з відтворенням родового та цивілізаційного буття людини. Сприйняття його як самоцінності гальмує актуалізацію неповторно-особистісного начала, пов'язаного з внутрішньоінтенційною спрямованістю людини й іншими телеологічними чинниками її життєорганізації. Буденне буття Н. Хамітов розглядає як «підкореність іншому та іншим, невизначеність власного шляху й небажання вибору» [7, с. 253]. М. Гайдеггер у «Бутті та часі» користується поняттями «буденна присутність», «буденність», «присутність у її повсякденності», характеризуючи їх через принципову безособовість (*das Man*) і називаючи «заспокоєністю в невласному бутті». У цьому бутті людину чекає неістинний (невласний) спосіб існування *Dasein* («людино-самість»), що означається філософом через екзистенціальне падіння, в якому «ось-буття як буття-у-світі загубило себе та існує в падінні геть від себе», зриваючись «у нікчемність неістинної повсякденності», стаючи «втечею від самого себе» [8; 9, с. 45].

Саме тому в буденності рано чи пізно всі почуття й дії накриває нудьга. Людське життя сприймається як щось відчужене від Буття-як-Вічності, як щось короткочасне, замкнено-кінцеве, те, що має безслідно згаснути під напором безжальної стихії часу. У переживанні життя як замкненості й кінцевості проглядає мазохістична спрямованість звільнитися від нудьги буденності, безмежний страх безмежної буденності. Звідси самоочевидним є припущення, що в буденності самотність виявляється передусім як нудьга [10, с. 230].

Нудьга є результатом самотності в буденності й водночас її фундаментальною причиною. Нудьга є результатом самотності, бо вона породжується нереалізованістю у спілкуванні з іншими людьми та самим собою. Нудьга є причиною самотності, бо вона є тією екзистенціальною основою, на якій виростає самотність-нереалізованість. Коло замикається. Щоб розірвати його, необхідно вийти за межі буденності в принципово інші, дійсно екзистенціальні виміри.

Ці екзистенціальні виміри можливі лише як виміри свободи, адже нудьга породжується неможливістю свободи в буденності.

Нудьга призводить до самотності, бо є замкнутістю людського буття. У ній буття людини зачинається від світу, втрачаючи свою насиченість. Утрата насиченості – це втрата можливості особистісного вибору через утрату бажання особистісного вибору [10, с. 233].

Граничне буття або буття-на-межі може бути визначене як вихід за межі буденності з її гармонією в дисгармонійні стани, де відбувається розуміння себе як чогось неповторного та самотнього щодо світу. У цьому екзистенціальному вимірі людського буття внутрішня самотність перестає бути «річчю-в-собі» і стає фундаментальною ознакою існування.

Внутрішня самотність у граничному бутті людини оголюється і стає усвідомленою реальністю. Від цієї самотності не можна сховатися. Її можна лише подолати. Подолати само-зміною, само-трансцендуванням [10, с. 258].

На відміну від буденного, граничне буття людини окреслює вимір людського буття, «де людина актуалізує особистісні ознаки, стаючи водночас відкритою світові й самотньою щодо нього» [4, с. 29]. Це зумовлюється тим, що в граничне буття людина виходить завдяки реалізації волі до влади й волі до пізнання і творчості [4, с. 29]; це закладає екзистенціальну основу суперечливості граничного буття. Тому «граничне буття є тим виміром людського буття, у якому не лише відбувається посилення самотності, а й з'являється можливість дійсного виходу за її межі» [4, с. 29], що означає включення в процеси творення та сприйняття культури.

М. Хайдеггер людське існування розумів як «турботу» в єдності трьох її модусів, відповідно до трьох вимірів часу. «Проект» – вибір людиною самої себе – відповідає

майбутньому, оскільки «тут буття», проектуючи себе, постійно забігає наперед самого себе. Минуле пов'язується із «закинутістю» у світ і даністю самому собі. У теперішньому «тут-буття» належить світу, стурбовано оточуючому» [11, с. 52]. Отже, справжнє або дійсне існування пов'язується насамперед із майбутнім, із трансцендуванням власних меж. Коли відкритість майбутньому зникає, все, що відбувається з людиною, пояснюється причинною детермінацією. Домінування модусу теперішнього часу означає, що людина стає безликою, тобто «падає» в «das Man». Прорив до справжнього або «власного буття» відбувається під впливом шоку, зумовлено усвідомленням того факту, «що світ має характер повної незначущості» [8, с. 186]. Саме цей жах, на думку М. Хайдеггера, змушує людину протиставити себе ситуації, вирвавшись із полону навколишньої «речевості». І тоді, вирвавшись із «речевоподібного» недійсного існування, людське буття набуває свою справжність і тим самим «екзистує» в модусі майбутнього, названого філософом як «забігання вперед» (Vorwegsein).

Отже, для М. Хайдеггера існує лише два види присутності: справжня й несправжня самість (Selbst) і безлика людина (Man). Саме в самості (Selbst) і виявляється її «екзистенція» як відкритість для духовних переживань різноманітного роду. Тобто екзистенція є буттям-у-можливості, на чому й ґрунтується самопроектування і трансцендування людини [9, с. 36].

Гранична ситуація самотності виявляється в такій екзистенційній ситуації цього буття як туга, в якій людина переживає неадекватність власної життєвої стратегії виклику Буття й втрату автентичності. Згідно з М. Хайдеггером, туга «відкриває суще загалом». Згідно з твердженням Н. Хамітова, туга є симптомом самотрансцендування. Однак у її просторі межі видаються безвихідними, і через це нерідко людину охоплює байдужість і відчуття абсурдності власного буття. Це – прорив до власного автентичного існування, екзистенції, що протистоїть безособовому перебуванню та є граничним буттям [9, с. 52].

Туга є «переживанням оголеності своїх онтологічних коренів, які втрачають ґрунт буденності; осягнення приреченості на доконечний вихід у простір духовно-культурного буття» [12, с. 649]. Переживання цієї «оголеності» пов'язано з тим, що, з одного боку, згідно з думкою М. Хайдеггера, доля людини залежить від непізнаних сил внутрішнього світу індивіда, від екзистенції, у цих силах потрібно шукати можливість «справжнього» існування; з іншого – людина існує поряд з «іншими», перебуває в суспільстві. Залежність її існування від «громадськості», «буденності», «повсякденності» призводить до «несправжнього» буття людини, до «розчинення справжнього буття у способі існування інших» [13, с. 53–54]. На думку О. Пальчевської, це один із тих випадків, коли варто вести мову про людину як нарис, який уважають тією структурою, що лежить в основі розуміння людиною буття і своїх можливостей у ньому. На основі способу буття, який конститується екзистенціалом нарису, ось-буття «завжди більше за те, чим воно фактично є. З іншого боку, воно ніколи не більше за те, що воно фактично є» [14, с. 71]. Dasein характеризується як «нарис» з боку огляду здатності утримувати «розімкнутість» світу. Людина як «нарис» є буттям, що проектує саме себе й тому постійно тікає від самого себе. Перехід «нарису» в «проект» – це перехід від його кинутості людині до того, що, згідно з думкою Ж.-П. Сартра, є тим, що людина, екзистуючи, робить із самої себе [9, с. 52].

Метаграничне буття є концептом метаантропології, що описує вимір людського буття, де відбувається «вихід за межі буденного буття з його безособовою завершеністю й граничного буття з його незавершеністю та усвідомленою екзистенціальною відокремле-

ністю» [4, с. 67]. Метагранічне буття є подоланням замкненого характеру людського буття, яке виражається в самодостатності владно-вольових актів та об'єктивації як творенні продуктів культури: «У результаті в метагранічному бутті людини відбувається метаморфоза волі до натхнення, а творчість виходить за межі об'єктивації і стає актуалізацією – творенням себе й простору продуктивної комунікації» [4, с. 67].

Творчість постає як специфічна форма діяння людини – як духовне діяння. У цій специфічній формі діяння людина не тільки досягає навколишній світ і навчається його організувати, розуміти, певним чином взаємодіяти з ним. Людина також досягає власну здатність до подібних взаємодій, вона досягає межі та міру власної самостійності й індивідуальної сили в протистоянні світові. Проте не тільки досягнення меж власного ества відкривається людині в акті творчої взаємодії зі світом. Людина пізнає можливості виходу за ці межі, подолання встановленої міри відкритості світові. Тому творчість завжди є потрясінням, у якому долається замкнутість людського життя, відкривається новий простір існування, суттєвого діяння, іноді здається, що цей простір безмежний. У результаті постає можливість справжнього подолання відчуття самотності.

Екзистенційна ситуація самотності набуває якісно нового відтінку в метагранічному бутті, означуючи «вихід за межі маніпуляції та об'єктивації буденного і граничного буття в просторі актуалізації особистості» [7, с. 261]. За таких умов вона втрачає свій фатальний характер і стає новою реальністю – усамітненням, яке в народі відоме як «самітництво». Вихід людини за межі самотності в метагранічному бутті можливий «через феномени толерантності й любові, що знаменують собою вищі прояви внутрішньої комунікації» [7, с. 261]. У цьому випадку людське самотворення розгортається до співтворення, а «само-бутність» спрямовується до «спів-буттєвості» [9, с. 51].

На думку данського філософа, теолога й письменника С. К'єркегора, потреба в усамітненні постає критерієм і мірою духовності людини, її внутрішньої сили. Духовно слабка людина сприймає стан самотності із жахом. Самотність для неї – духовна смерть, тому вона тягнеться до іншої, до спілкування, адже не здатна перемагати власні труднощі самостійно. Із цього приводу мислитель пише: «Це безмозке стадо людей, які не є такими, це стадо «нерозлучних», вони так мало відчують таку потребу, що, подібно до папуг, умирають, коли залишаються на самоті; як мала дитина, яка не засне, доки їй не заспівають колискову, так і їм необхідний мотив спілкування» [15, с. 296]. Зазвичай такі люди прагнуть допомоги від інших, а частіше за все в процесі спілкування вони підсвідомо застосовують механізм психологічного захисту – тікають від проблем власного «Я».

Усамітнення – це не тільки випробування для людини, а й можливість самоствердження своєї людської сутності й переживання своєї особистості над зовнішніми обставинами. І тільки в усамітненні людина зможе зрозуміти своє існування, якого потребують близькі та яке заслуговує на небайдужість і спілкування. Тільки через переживання позитивної самотності людина стає особистістю, яка може зацікавити світ.

Отже, самотність постає як складний феномен, що розгортається на трьох рівнях: буденному, граничному й метагранічному. Відповідно, на всіх рівнях можна спостерігати як позитивні, так і негативні аспекти самотності. Позитивна самотність людини призводить до глибшого самоусвідомлення, пошуку внутрішніх ресурсів, що зумовлює духовне єднання з іншими людьми. Усамітнення дає людині змогу задовольнити дві екзистенційні потреби: побути на самоті із самою собою й водночас зберегти зв'язок і єдність із навколишнім соціальним середовищем. Усамітнення є умовою розгортання творчої діяльності, продукування нових культуротворчих смислів.

Список використаної літератури

1. Шелер М. Положение человека в Космосе. *Проблема человека в западной философии* : переводы / сост. и послесл. П.С. Гуревича ; общ. ред. Ю.Н. Попова ; пер. А. Филиппова. Москва : Прогресс, 1988. С. 31–95.
2. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. Киев : Ника-центр ; Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2002. 334 с.
3. Оконская Н.Б. Основы метаантропологии. Человек и мир. Москва : Вузовская книга, 2004. 222 с.
4. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. Киев : КНТ ; Центр учебной литературы, 2006. 456 с.
5. Левченко Л.Ю. Проблема самотності: гендерний контекст : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04 «Філософська антропология, філософія культури». Київ, 2007. 23 с.
6. Гагарин А. Экзистенциалы человеческого бытия: одиночество, смерть, страх (от Античности до Нового времени). Историко-философский аспект : автореф. дисс. ... докт. философ. наук : 09.00.03 «История философии». Екатеринбург, 2002. 47 с.
7. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: Проблема людини та її меж / ред. Н. Хамітов. Київ : Наук. думка, 2000. 272 с.
8. Хайдеггер М. Бытие и время / пер. с нем. В.В. Бабикина. Санкт-Петербург : Наука, 2006. 452 с.
9. Пальчевська О.Г. Екзистенційно-смісложиттєві орієнтації віруючих пізньопротестантських конфесій : дис. ... канд. філософ. наук. Рівне, 2016. 210 с.
10. Хамітов Н.В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. 2-ге вид., перероб та доп. Київ : КНТ, 2017. 370 с.
11. Руткевич А. От Фрейда к Хайдеггеру: критический очерк экзистенционального психоанализа. Москва : Политиздат, 1985. 176 с.
12. Шинкарук В. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
13. Мысливченко А. Экзистенция и бытие – центральные категории немецкого экзистенциализма. *Современный экзистенциализм* : критические очерки / ред. кол. : Л.Н. Митрохин и др. Москва : Мысль, 1966. С. 47–60.
14. Копилова С. Екзистенціали людського буття : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Запоріжжя, 2008. 195 с.
15. Кьеркегор С. Страх и трепет. Москва : Республика, 1993. 383 с.

PHENOMENON OF LONELINESS: FROM FEELING TO LIFE STRATEGY

Vitalii Malimon

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Public Administration and Management
Korolya Danyla str., 15, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

In the article on the basis of meta-anthropological methodology the peculiarities of the unfolding of loneliness on everyday, boundary and meta-boundary dimensions of human being are considered. Loneliness is defined as a socio-psychological and philosophical phenomenon, an emotional state of a person, connected with the absence of relatives, positive emotional connections with people and the fear of their loss as a result of the forced or existing psychological cause of social isolation.

Established that existential approach considers loneliness as a universal characteristic of human existence. For the countdown it is accepted that people are lonely from the very beginning. Loneliness is an inevitable phenomenon. A person is free in the sense that she “designs” herself, creates herself, not limiting to anything, except for its own subjectivity, the essence of which – in complete independence of something.

Everyday life is associated with the reproduction of ancestral and civilized being. Boundary being or being-on-the-border can be defined as going beyond everyday life with its harmony in disharmonious states, where one understands oneself as something unique and lonely in relation to the world. In this existential dimension of human being, inner solitude ceases to be a “thing- in itself”, and becomes a fundamental sign of existence.

A meta-border being is the overcoming of the closed nature of human being, which is expressed in the self-sufficiency of power-willed acts and objectification as the creation of cultural products. At this level of being a person of particular importance becomes a positive manifestation of loneliness – solitude.

Solitude emerges as a process of voluntary and temporary avoidance of social contacts for the purpose of active internal activities aimed at self-discovery and spiritual development. Solitude is a kind of protection of the inner world of man and spiritual self-preservation. Solitude allows you to harmonize your inner state and avoid the problem of choosing a personal identity in a globalized world, without being responsible for making or not making the right decision.

Key words: loneliness, everyday life, boundary existence, meta-boundary existence, solitude, creativity.